

Könyvtár és kutatás

A hadtörténeti szakkönyvtárban dolgozó szerző, mint a középkor kutatója, Európa számos régebbi és újabb alapítású, egyetemi, egyházi vagy éppen kutatóintézeti könyvtárában megfordult, s elfogultság nélkül nem is tud a témáról írni: életének leggyümölcsözőbb és legszebb pillanatait köszönheti e gyűjteményeknek, amelyek az ott kutatóknak már az ókor óta az intellektuális felfedezés örömét nyújtják.

A tudományos eredmények és vélemények tudatos és egyúttal véletlenszerű cse-réjének, a „scholarly communication” hagyományos színtere, ahol akarva, nem akarva értesülünk arról, hogy témánkban miről írtak Új-Zélandtól az Amerikai Egyesült Államokig, s szerencsés esetben azt azonnal, vagy némi késedelemmel kéz-be is vehetjük.

Persze már a bevezető gondolatok közé idekivánkozik a számítógépes információs forradalom tényének a rögzítése, ami a könyvtár által nyújtott és a könyvtáraktól elvárt szolgáltatásokat is radikálisan átalakította. A hagyományos feladatok és célok mit sem változtak, de az eszközpark teljesen átalakult. A nemzeti és nemzetközi számítógépes hálózatok révén az információhoz való eljutáshoz sok ponton elkerülhetővé vált a személyes megjelenés a könyvtárba, s az közvetlenül a gépeken keresztül elérhető. A tudósok egymás közti kapcsolattartása is alapvetően megváltozott az elektronikus levelezési rendszereknek, illetve levelezési csoportoknak köszönhetően. Ki hinné, hogy külön csoportba tömörültek a világ *Boethius*-kutatói, s tőlük a jeles római tudósra és műveire, azok utóéletére vonatkozó szükséges ismeretek percek alatt megszerezhetők?

Gyakorlatilag azonban a számítógépes technika saját szakterületemen három helyen tört be a napi információszerzésbe: 1. alapvető szótárak, folyóiratok és bibliográfiák CD-ROM formában való használata; 2. a világ nagy nemzeti és szakkönyvtári katalógusának számítógépen való elérése, majd a szükséges dokumentumok hagyományos könyvtárközi kölcsönzéssel való bekérése; 3. egyéb, megszámlálhatatlanul sokféle adatbázis, például hazai és nemzetközi folyóirat-nyilvántartások használata. E változások persze óhatatlanul éreztetik hatásukat a napi gyakorlatban is. Egy szemfüles egyetemi hallgató percek alatt több irodalomtételt gyűjthet össze, mint professzora egy élet alatt, s mára a hagyományos hóladatechnikájú irodalomgyűjtést mindig tanácsos az elektronikus technikával is ellenőrizni. Pillanatok alatt döbbenetes különbségek alakultak ki az egyes kutatóhelyek és egyetemek között a számítógépes adatkeresés és a számítógépes technikával való ellátottság tekintetében. A napi gyakorlatban is együtt él a lehetőségeket felismerő, és azok megvalósításáért áldozni kész intézményvezető azokkal, akik az egész változásból semmit sem fognak fel. Lehet, hogy a nyelvtudás vagy az „extra Hungarum non est vita” szemlélet korlátai miatt, meglehet egyszerű igénytelenségből, az utóbbiak által okozott kár azonban nehezen felbecsülhető. Leírni is csak nehezen merem, de alig egy-két hete történt meg velem, hogy a Honvédelmi Minisztériumból telefonon sürgős könyvtári információt kérő vezető azzal fejezte be a beszélgetést: majd *kocsit* küld érte, mintha az információszállítás eszköze változatlanul kerekeken gurulna. A könyvtári és információs ellátás és egy-egy szakterület művelése és oktatása közti színvonal szorosan összefügg egymással: kutatás és oktatás feltételezi, hogy a könyvtáros, illetve informati-

kus naprakészen tájékoztatja őt és az asztalra helyezi a legfrissebb szakirodalmat, vagy ha nem is szerzi be, fel tudja rá hívni a figyelmét.

Ugyanakkor nem szabad elhallgatni, hogy az elkerülhetetlen hatalmas költségek miatt, egy sor új egyenlőtlenséget is előidéz az új technika. Lássunk erre egy példát: a csak CD-ROM-on hozzáférhető legnagyobb középhatású szövegadatbázis, a *Patrologia Latina* ára 27 ezer angol font, aminek esetleges magyarországi birtokosa, ha azt még kiegészíti a szerényebb árú (500–600 ezer forintos) középkori témájú CD-ROM-okkal, egy egész szakterületet monopolizálhat: megszerezheti, kivághatja magának a hazai kutatói és felsőoktatási torta egy szeletét.

A könyvtári tájékozódás meghatározó eszközei, legyen bármi is a hordozójuk, a katalógusok, bibliográfiák és szakszótárak. A következőkben néhány olyan példát említek a saját kutatói tapasztalatomból, melyek azt példázzák, hogy a megfelelő felhasználói figyelemmel és következetességgel végzett irodalomkeresés teljesen új összefüggések megállapításához vezethet el.

Első példám egy reneszánsz kori olasz hadmérnök személyének az azonosításáról szól. A *Scriptorium* című neves paleográfiai folyóirat recenziói között akadt meg a szemem egy romániai faksimile kiadásról közreadott híradáson. A kötet szerzője a magyar szakirodalomban sem ismeretlen *Paolo Santini Duccensis*, a mű címe pedig: *Hadügyről és hadigépezetekről*. Tekintettel arra, hogy a kézirat Konstantinápolyból került a párizsi Nemzeti Könyvtárba, már korábban felmerült a gyanú, hogy a haditechnika iránt sem teljesen közömbös *Hunyadi Mátyás* nagy híru gyűjteményéből, a *Corvinából* származik. A magyarországi kutatást különösebben nem foglalkoztatta a kérdés, noha Santini neve alatt mind *Hoffmann Edit Régi magyar bibliofilmek*, mind *Csapodi Csaba Corvina könyvtár* című munkája regisztrálta a példányt. Mindketten tudtak arról is, hogy a kéziratot a nemzetközi kutatás *Mariano Jacopo detto il Taccolának* tulajdonítja, de magának a személynek már nem néztek utána.

Az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusa, hála az MTA Könyvtára gondos és körültekintő szerzeményezési gyakorlatának, tálcán kínálta a megoldást. Nem egyszerűen a Taccolára vonatkozó megannyi, jórészt Budapesten hozzáférhető könyv bibliográfiai adataival, hanem a

14–15. századi magyarországi haditechnikai irodalom addig megíratlan bibliográfiáját kínálta. A probléma azzal oldódott meg, hogy a több szálon (technikatörténet, hadtörténet, térképészettörténet – ebben a kéziratban található ugyanis a legrégebbi részben magyarországi, nagyobb részt balkáni, valószínűleg *Zsigmond* nikápolyi hadjáratához kapcsolódó haditérkép-, művésztörténet, könyvtártörténet) futó kutatás eddig közreadott, egymástól

Lehet, hogy a nyelvtudás vagy az „extra Hungariam non est vita” szemlélet korlátai miatt, meglehetősen egyszerű igénytelenségből, az utóbbiak által okozott kár azonban nehezen felbecsülhető. Leírni is csak nehezen merem, de alig egy-két hete történt meg velem, hogy a Honvédelmi Minisztériumból telefonon sürgős könyvtári információt kérő vezető azzal fejezte be a beszélgetést: majd kocsit küld érte, mintha az információszállítás eszköze változatlanul kerekeken gurulna. A könyvtári és információs ellátás és egy-egy szakterület művelése és oktatása közti színvonal szorosan összefügg egymással: kutatás és oktatás feltételezi, hogy a könyvtáros, illetve informatikus naprakészen tájékoztatja őt és az asztalra helyezi a legfrissebb szakirodalmat, vagy ha nem is szerzi be, fel tudja rá hívni a figyelmét.

sokszor teljesen független, egymásról mit sem tudó kiadványait kellett egybegyűjteni. Ezt persze bonyolította, hogy a mű szerzője, Taccola a 15. század első harmadában élt, míg plagizátora, Santini Mátyás király kortársa volt, s így a kutatás által vizsgált időszak sem esett egybe. A központi katalógus céduláit használva, kézbe vehettük a szerző kézíratainak kiadásait (1971, 1972, 1979), s a kiadásokhoz írott bevezető tanulmányokból élénk lépett az a sienai hadmérnök, aki Zsigmond magyar király itáliai utazásai alatt minden lehetséges módon, még műveinek a királynak ajánlásával is igyekezett az uralkodó kegyét elnyerni, s elérni, hogy vele Magyarországra jöhessen. A különböző irányú kutatások eredményeinek a találkozása ez esetben is igencsak esetleges volt. A történet csattanója azonban csak most következik. Ami a központi katalógusnak köszönhetően nekünk sikerült, az Zsigmond udvarának itáliai résztvevőit számbavevő könyv minden tiszteletet megérdemlő szerzőjének (*Gisela Beinhoff: Europäische Hochschulschriften*. Frankfurt am Main, 1995) már egyáltalán nem. A római császárkoronázásra várakozó Zsigmond király hosszú hónapokat töltött Sienában, amit a legújabb könyv szerzője is nyomon követ, de Taccola nevét hiába kerestük a névsorban. Ez részben a hadmérnök balszerencséjével is magyarázható, mivel Taccola (csókamadár) ragadványnevének vált az újkorban ismertté, míg az egykorú forrásokban, s így az 1995-ös kiadású névtárban is, a Mariano Jacopo variánsaival szerepel: *Mariano Jacobi de Humelis*, illetve egy évvel később *Mariano Giacomo Tomasini*, teljesen félrevezetően családnévként kiemelve a név változó, kiegészítő elemét. Egy számítógépes adatbázis nem, csak a könyvtáros leleménye hozhatja össze a Mariano Jacopo, Santini, Taccola, Humelis, Tomasini neveket.

Második példánkkal még inkább hazatérünk. A nyitrai káptalan tulajdonában maig megőrzött nyitrai evangelistarium, vagy más néven *Szelepcsényi kódex* a 11. század végéről a hazai könyvkultúra becses emléke, egyik, ha éppen nem a legkorábbi liturgikus könyvünk. A kódexnek megmaradt azonban a fedőlapja is, még ha jóval későbből, az 1450–1500 közötti fél évszázadból. A kézírral, illetve a kézirat fedőlapját borító ezüstlemez közepén lévő kettőskereszt formájú kereszt-ereklyetartóval, valamint a fedőlapon található egykorú címerrel a könyvtörténeti, az ötvösművészeti, illetve a heraldikai szakirodalom külön-külön foglalkozott. Ad absurdum véve a dolgot, a hazai középkori liturgia forrásait számbavevő *Radó Polikárp–Mezey László-féle* kézikönyvben (*Libri liturgici...* Budapest, 1973) az ötvös- és heraldikai irodalomból egyetlen tétel sem került megemlítésre. Az egymástól külön-külön futó kutatási irányokat ez esetben a bibliográfiák segítségével kapcsolhatjuk össze, mivel a központi katalógus – lévén szó főleg tanulmányokról – ez esetben nem segít.

Következő példáink a számítógépes szótárak használatának a lehetőségeire és problémáira hívják fel a figyelmet. A belgiumi Leuveni Egyetem CETEDOC középlatin szótárának már első változata 21,6 millió szót tartalmazott, a kiadó által gondozott, és folyamatosan bővülő sorozat több mint 250 kötetét dolgozták bele a programba. *Kézai Simon* 1283–1285 közötti magyar krónikájának bevezetőjében uráról, *Kun Lászlóról* ír, aki az égiekhez, Krisztushoz fohászkozik, „...akinek szépségét csodálja nap és hold”. Az eddigi kiadások nem tudták az idézetet azonosítani, noha első olvasásra érezhető a mondat idézet jellege. A szövegkereső programmal könnyűszerrel ráakadhatunk az idézett forrására, sőt nem is egyre. Előfordul ugyanis *Herman de Runa*, illetve a híres *Clairvauxi Szt. Bernát* egyik művében. A megoldás azonban sokkal kézenfekvőbb, s ebben csak a kutató tapasztalatai segítenek. A forráshelyeket tanácsos a latin liturgia szövegeiben is ellenőrizni, vajon ott nem fordulnak-e elő? A liturgia a latinul értők számára a legtermészetesebb forrása volt a biblikus, illetve az azokat magyarázó patrisztikus szövegeknek, s így igen sok idézet onnan, s nem az egyes szerzőkhöz köthető művekből származik. Az antifónák gyűjteményében (*Hesbert: Corpus antiphonarum*, 3.k. Róma, 1968) valóban megtaláljuk a kérdéses szövegrészt, mégpedig *Szent Ágnes*, illetve a szent szüzek közös ünnepénél. Hasonló a helyzet a legtöbb biblikus idézettel, amelyeket mind külön-külön

ellenőrizni kell, hogy a liturgikus imádságokban (miskönyvekben, breviáriumokban) előfordulnak-e.

Következő példánk is a CD-ROM-ok, illetve a hagyományos segédeszközök együttes használatát hivatott bizonyítani. Kézai Simon – említett krónikájának két fejezetében is – külföldi vendégekről szólva, „milites cordati/coridati”-ról tesz említést. A kortárs itáliai *Salimbene* krónikájában a modern technika eszközével valóban meg is találjuk a szót, „szívélyes” jelentésben. Ez az értelem a mondathoz nem nagyon illik, éppen ezért a krónika magyar fordítói inkább a szintén lehetséges „bátorként” értelmezik. Már a krónika 1782. évi magyarországi kiadása sem zárta ki a szó „börpáncél” jelentését, ami a latin „corium – bőr” szóból származik. A probléma az, hogy az idegen, német származású vitézekkel kapcsolatban a börpáncélnak sincsen túl sok értelme, hiszen a fémpáncél viselete hagyományosan a nyugati vitézekkel kapcsolódott össze. A megoldáshoz a korabeli itáliai fegyverzetet tárgyaló szakirodalom tanulmányozása vezet el, ami megerősíti, hogy a „corellus, correm” eredetileg valóban börpáncélt jelentett, de a fegyverzet anyaga a 13. században már jórészt a fém volt, annak ellenére, hogy az megőrizte a régi nevét. Igen valószínű, hogy a ritka szó Kézai szándéka szerint páncélost, fémből készült páncélt viselőt jelentett.

Bizonyos, hogy a számítógépes technika betörése a napi kutatómunkába alapvetően megváltoztatta könyv és könyvtáros viszonyát. A maga személytelen, demokratikus technikai lehetőségeivel még informálisabbá tette az információ és az infor-

mációt kereső közti kapcsolatot, s bizonyos, hogy egyre növekvő arányban már nemcsak a dokumentumok bibliográfiai leírása szerezhető meg a gépeken keresztül, hanem az elektronikus könyvtárak révén „in extenso” maga a dokumentum (könyv, folyóiratcikk) is lehívhatóvá válik. Mindez persze csak egy bizonyos pontig közelítheti egymáshoz az információközponti és a könyvtári funkciókat.

Egy ponton túl nyilvánvalóvá válik majd a könyvtárak semmivel sem pótolható előnye: az olvasó az adott szakterület anyagát a könyvtárosok nemzedékeinek köszönhető válogatásban, eredeti formájukban találja meg a polcon és veheti azokat kézbe. Egy tudományos szakkönyvtár összerendezett anyaga, a gyűjtemény elhelyezése a szakterület kutatóinak a fizikai közelségében olyan lehetőséget és olyan impulzusokat adhat a kutatásnak, ami semmi mással nem pótolható. A polcokon megtalálható címek, a nyomtatott bibliográfiák és katalógusok a számítógépes keresőrendszerekkel együtt szükségesek ahhoz, hogy a kutatói fegyvellemmel végzett munka sikerrel járjon. Hogy az emberi szellemet olyan szárnyalásra ösztönözze, olyan felismerésekre vezesse el, amelyek a könyvtári gyűjtemény és a könyvtári szolgáltatások használata során szinte „maguktól” adódhatnak.

A belgiumi Leuveni Egyetem CETEDOC középlatin szótárának már első változata 21,6 millió szót tartalmazott, a kiadó által gondozott, és folyamatosan bővülő sorozat több mint 250 kötetét dolgozták bele a programba. Kézai Simon 1283–1285 közötti magyar krónikájának bevezetőjében uráról, Kun Lászlóról ír, aki az égiekhez, Krisztushoz fohászcodik, „...akinek szépségét csodálja nap és hold”. Az eddigi kiadások nem tudták az idézetet azonosítani, noha első olvasásra érezhető a mondat idézet jellege.
